

UO'K:94 (47+57): 398.3 "XIX"

Akbar ATAMUXAMMEDOV,
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

O'zDJTU professori D. Bobojonova taqrizi asosida

XX ASR BOSHLARIDA SOVET HUKUMATI BAYRAMLARINING SHAKLLANISHI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Annotatsiya

Sovet davlati hukmronligining dastlabki yillaridan kishilarni sovet mafkurasi asosida tarbiyalash maqsadida ming yillar mobaynida shakllangan milliy axloqiy qadriyatlarni yo'q qilinishi, uning o'rniga yangi sovet bayramlari shakllantirildi. Biroq, bu bayramlarning paydo bo'lishi va mustahkamlanishi bir zumda bo'lmadi. Yangi bayramlar sovet davlatining asosiy sanalarini birlashtirishi, yangi ramzlarni joriy qilishi kerak edi. Shu sababli asosiy bayramlar sifatida oktyabr inqilobi, mehnatkashlar kuni kabi bayramlar keng nishonlanib, ular yillar davomida shakllantirilib borildi, bu tabiiyki SSSRdagi turli millat vakillarining uzoq yillik an'analari va qadriyatlarini siqib chiqardi. Maqolada turli ilmiy adabiyotlar yordamida sovet bayramlari shakllanishi tarixi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: taqvim, samoderjavie, Parij kommunasi, internatsional, inqilob, karnaval elementlari, plakatlari, kompozitsiya, figura, maket, klassik model, norasmiy, paradlar, ko'ngilochar tadbirlar, proletar madaniyati, nazariya, matbuot, ko'rsatma, ssenariy, qishloqda ishlash, "qizil to'y", "qizil dafn marosimi", ramz, targ'ibot.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ФОРМИРОВАНИИ ПРАЗДНИКОВ СОВЕТСКИМ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В первые годы советской власти с целью воспитания людей на основе советской идеологии были уничтожены национальные ценности, сложившиеся за тысячи лет, и вместо них сформированы новые советские праздники. Однако появление и укрепление этих праздников не произошло мгновенно. Новые праздники должны были объединить основные даты советского государства. Поэтому такие праздники, как Октябрьская революция, День трудящихся, широко отмечались и с годами развивались, что, естественно, подавляло многолетние традиции и ценности различных народов СССР. В статье с помощью различных научных источников анализируется история формирования советских праздников.

Ключевые слова: календарь, самодержавие, Парижская коммуна, интернационал, революция, карнавалы, плакаты, композиция, фигура, макет, классическая модель, неформальные, парады, развлекательные мероприятия, пролетарская культура, теория, пресса, указания, сценарий, работа в деревне, "красная свадьба", "красные похороны", символ, пропаганда.

SOME REFLECTIONS ON THE FORMATION OF HOLIDAYS BY THE SOVIET GOVERNMENT IN THE EARLY 20TH CENTURY

Annotation

In the early years of Soviet power, in order to educate people based on Soviet ideology, the national moral values that had formed over thousands of years were eradicated, and in their place, new Soviet holidays were established. However, the emergence and consolidation of these holidays did not happen immediately. New holidays were supposed to unite the key dates of the Soviet state and introduce new symbols. Therefore, holidays like the October Revolution and International Workers' Day were widely celebrated and developed over the years, which, of course, suppressed the long-standing traditions and values of various nations of the USSR. The article analyzes the history of the formation of Soviet holidays using various scientific sources.

Key words: calendar, autocracy, Paris Commune, International, revolution, carnival elements, posters, composition, figure, layout, classical model, informal, parades, entertainment events, proletarian culture, theory, press, instructions, script, rural work, "Red Wedding", "Red Funeral Ceremony" symbol, propaganda.

Kirish. Sovet hukumati hukmronligining dastlabki yillaridan san'at, kino, teatr va madaniyatning boshqa sohalarida kabilar bita partiyaning mafkuraviy siyosatiga bo'ysundirildi. Sinfliik asosida rivojlanish g'oyalari ilgari surilgan bu jamiyatda yagona madaniyatni yaratish kabi harakatlar madaniyat va san'at masalalariga biryolama yondashuvni belgilab berdi. Bu harakatlar milliy madaniyatlarning rivojlanishi, yangi, sovet hayoti sharoitlariga moslashuvi, bora-bora ularning bir-biriga yaqinlashib, aralashib ketishi kerakligi to'g'risidagi sovet konsepsiyasiga to'liq xizmat qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid bir qator adabiyotlar bo'lib, ular qatoriga Z.Mirzayev(1991), A.Mavrutlov (1993), Y.Ergasheva (1997), M.B. Yuldasheva (2004), V.T.Rajapov (2006), N.Maxkamova (2009),

X.Yunusova (2009) kabi tadqiqotchilarni ilmiy izlanishlarni kiritish mumkin. Ushbu asarlarda, O'zbekistonda yaratilgan tadqiqot ishlarida o'zbek milliy madaniyatining ta'qib ostida bo'lganligi va ommaviy madaniyat ta'sirida klassik asarlar o'z tasirini yo'qotib borganligi, ko'prok madaniyat xodimlarining sovet qatag'on tizimi qurboni bo'lganligi haqida tadqiqotlar yaratildi. Shuningdek, mavzuga oid xorij tadqiqotlari Sht.Plaggenborg (2000), V.P.Konev (2001), S.Y.Malisheva (2005), S.Nikonova (2008), M.Rolf (2009), V.Popova (2017) kabilarning ishlari tashkil etadi. Bu adabiyotlarida esa sovet madaniyati, ommaviy madaniyat masalalari tahlil qilinib, rus madaniyati va san'atining sovet davridagi ta'qib ostiga olinishi haqida bir qator fikrlarni berib o'tganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Manbashunoslik va tarixshunoslik sohalariga oid paleografik, matnshunoslik, siyosatshunoslik, sivilizatsion yondashuv, kontent analiz, dialektik, mikrotarix (microhistory), sinergetik, qiyosiy tahlil (soparative analysis), statistik tahlil (statistical analysis), tizimli tahlil, muammoviy-maqсадli yondashuv kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot tahlili va natijalar. Sovet mustabid tuzumi o'zining ilk davridanoq kishilarni sovet mafkurasida, sotsialistik inqilob ruhida tarbiyalash va shuning barobarida ming yillar mobaynida shakllangan milliy axloqiy qadriyatlarini yo'q qilishga harakat qildi. 1917-yil oktyabr davlat to'ntarishidan so'ng hokimiyatga bolsheviklarning kelishi jamiyatning barcha sohalarida sezilarli o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatdi. Bu o'zgarishlardan biri yangi sovet bayramlarini yaratish, shakllantirish va rivojlantirishdan iborat bo'ldi.

Kompartiyaning taniqli yo'lboshchilaridan biri A.Buxarin kommunistlarning eng asosiy va dolzarb vazifasi aholini inqilobiy ruhda va ishchanlik kayfiyatida tarbiyalash lozimligini ko'rsatib o'tgan. Uning fikricha, axloq borasidagi inqilobiy kayfiyat eng avvalo, inqilobiy jo'shqinlik asosida shakllanadi. Inqilobiy axloq tushkunlik, o'z ishiga umidsizlik, eski, chirindi mafkuralar bilan kelisha olmaydi[1].

Yana bir ashaddiy inqilobchi L.Trotskiy esa, jamiyat madaniy hayoti, jumladan, milliy qadriyatlarni inqilobiy ruh bilan boyitish lozimligini ta'kidlaydi. Shuning uchun ham madaniy jarayon siyosiy kriteriyalar bilan boyimas ekan, u holda, sotsialistik axloq haqida gap bo'lishi mumkin emas, deydi. Ayni paytda, bu jarayonda sustkashlikka yo'l qo'yish, turli madaniy – ma'naviy yo'nalishlarni o'z holiga tashlab qo'yish kechirib bo'lmas hol ekanligiga e'tibor qaratadi. L.Trotskiy fikricha, madaniyatdagi siyosiy kriteriyalar o'ta jiddiy siyosiy yo'llar bilan, betoqatlik hamda qat'iy buyruq asosida amalga oshirish lozim[2].

Sovet davlatining yangi bayramlari davrning o'ziga xos xususiyatlari va qarama-qarshiliklarini o'ziga singdirgan alohida hodisa bo'lsada, bu bayramlarning paydo bo'lishi va mustahkamlanishi bir zumda bo'lmadi. Uning shakllanishi va rivojlanishi SSSR tashkil topgan davrdan boshlandi. Hatto, SSSRdagi 1918-1920-yillardagi bayramlar 1960-yillardagi bayramlardan sezilarli darajada farq qilgan holda rivojlanib bordi[3]. Masalan, 1-May bayrami birinchi marta 1890-yilda "ishchilarning xalqaro birdamligi kuni" deb nomlangan bo'lsa, 1897-yildan boshlab, 1-May kuni ommaviy namoyishlar bilan birga siyosiy xarakterga ega bo'ldi[4]. Yangi sovet bayramlari qatorida 1-may 1918-yildan sovet bayramlarida asosiy o'rinni egalladi. Shu kuni butun mamlakat bo'ylab minglab mitinglar, namoyishlar va ko'cha yurishlari, inqilob yetakchilari, partiya a'zolari, ishchilar, askarlarning chiqishlari bo'lib o'tdi. "Bayram kuni Moskvada birinchi sovet ramzlaridan biri – "O'roq va bolg'a" surati paydo bo'ldi, u tez orada SSSR Davlat gerbining asosiga aylandi[5]". Shu tariqa 1918-yilda yangi tantanali ramzlar – o'roq va bolg'a (davlat ramzi), qizil yulduz (Qizil Armiya ramzi), yangi madhiya ("Internatsional") va davlat bayrog'i bo'lgan qizil bayrog' – yaratildi.

Yangi bayramlar sovet davlatining asosiy sanalarini birlashtirishi, yangi ramzlarni joriy qilishi, bayram ommaning muloqoti orqali shakllanishi va jamiyatning yangi o'ziga xosligiga hissa qo'shishi kerak edi[6].

Sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng, eski bayram taqvimida Yangi yil saqlab qolindi. Yangi kiritilgan bayramlar bo'lsa, 1905-yil 9-yanvar, samoderja-ning ag'darilishi – 12-mart, Parij kommunasi kunlari – 18-mart, Internatsional – 1-may va Proletar Inqilobi kuni – 7-noyabrda nishonlanadigan bo'ldi[7].

Oktyabr inqilobining bir yilligi asosiy davlat bayramiga aylandi. Shu bilan asta-sekin sovet bayramlarining soni ko'payib bordi. Birgina Petrogradga 1918-yil oktyabrdan

1922-yil oktyabrgacha bo'lgan davrda 23 ta bayram shakllandi[8].

1920-yillardan inqilobiy bayramlarni o'tkazish va tashkil qilish metodikasi jadal rivojlandi, unga tayyorgarlik yanada puxtalashib bordi. Bayram arafasida maxsus tushuntiruvchi ma'ruza va suhbatlar o'tkazilib, metodik qo'llanma va risolalar chop etilishi yo'lga qo'yildi. S.N.Shapovalov yozganidek, "...20-yillarning o'rtalarida Birinchi may va Oktyabr bayramlarini nishonlash vaqtida karnaval elementlari qo'llanila boshlandi. Ko'cha yurishlariga tirik rasmlar, plakatlardan tuzilgan kompozitsiyalar, statik figuralar, maketlar va boshqalar olib chiqildi". Inqilobiy bayramlar soni ko'payishi bilan bayramlarning klassik modeli ikki qismdan iborat bo'lib bordi va ular tantanali rasmiy va norasmiy bayramlardan iborat bo'ldi. Birinchisiga mehnatkashlarning namoyishlari, ko'rik paradlar, ko'cha yurishlari, mukofotlash tadbirlari kirsada, ikkinchisiga sport tadbirlari, ko'ngilochar tadbirlar, tomoshalar va boshqa kirdi. Birinchi modelga kiruvchi bayramlar, ya'ni "...kommunistlar uyushtirgan bayramlar inqilobchi xalqning, mehnatkashlarning bayrami bo'lmay qoldi[9]". Ikkinchi modelga kiruvchi "ommaviylik esa borgan sari puxta rejalashtirish obyektiga aylandi. Shu asosda asta-sekin proletkult (proletar madaniyat) nazariyasi ham ishlab chiqildi. "Proletkult" asoschilarining (A.A.Bogdanov. V.F. Plegnev) g'oyaviy qarashlarida milliy-an'anaviy madaniyatdan voz kechish, o'tmish madaniy merosini inkor etish prinsiplari yotar edi. O'sha vaqtlarda "proletkult" ikki muhim vazifani amalga oshirgan bo'lib, ular eski "dvoryan" madaniyatini yo'q qilish va yangi "proletar" madaniyatini yaratishdan iborat edi[10].

A.Bogdanov proletar madaniyatini sotsialistik jamiyat qurilishining variantlaridan biri deb baholab, uning to'rt elementini, ya'ni mehnat madaniyati; jamoaviy madaniyat; o'tmish meroslaridan ozod madaniyat; qarashlar va metodlar umumiy nuqtasi bo'lgan madaniyatni ko'rsatdi. Bogdanov fikricha, proletar madaniyat sotsializm asosini tashkil etishi kerak edi[11]. E'tiborli tomoni shundaki, bularga xorij matbuotida "SSSRdagi kommunistlar rus madaniyatini sovet jamiyatining kelajak madaniyati sifatida tasavvur qiladilar va tasdiqlaydilar[12]", deb ta'rif berilgan.

Bayramlar hayotga joriy bo'lishi uchun ularga aholi orasida qiziqish uyg'otish, ularning qadriyatlari aholi tomonidan qabul qilinishi uchun bayramlarni jamoaviy qilish kerak edi. Ayni paytda sovet bayramlarini nishonlashda mafkuraviy kurash shakllariga alohida e'tibor qaratildi va ular siyosiy kampaniyalar bilan tenglashtirildi. Ularning o'tkazilishi yangi bayram udumlari bo'lishini talab qilardi. Bayramlarga puxta tayyorgarlik ko'rilar, asosiy yo'nalish RKP(b) MKning ko'rsatmalarida belgilab berilardi. Ularni o'tkazish rejalari VKP(b) MKning targ'ibot bo'limi tomonidan ishlab chiqilardi. Bayramlarni o'tkazish ssenariylari va metodikasi Xalq ta'limi komissarligi tomonidan ishlab chiqilardi. Qishloqda ishlar kuchayishi munosabati bilan 1924-yildan boshlab qishloqlarda bayramga tayyorgarlik ishlari bilan "Glavpolitprosvet" qoshidagi qishloqda ishlash bo'limi shug'ullandi[13]. Joylarga bajarilishi majburiy bo'lgan ko'rsatma va sirkulyar xatlar yuborildi va bu bayramlarni tashkil qilishni mustaqil talqin qilishga doimiy to'siq bo'lib keldi.

Sovet madaniy siyosati va sovet bayramlari ta'sirida diniy marosimlariga ham qarshi kurashlar ko'payib, "qizil to'ylar" va "qizil dafn marosimlari" keng tarqaldi. Diniy ramzlarni o'zida mujassam etgan marosim va an'analar yo'q qilishni qisqa vaqt ichida amalga oshirish qiyin bo'lganligi sababli davlat har doim ham "eski marosimlar"ni yo'q qilishga jur'at etmadi, balki ularni "yangi", sotsialistik yoki "qizil" marosimlar bilan siqib chiqarishga harakat qildi. Ta'kidlash joizki, proletarit dohiylari, dasturlarida dinga qarshi kurash masalasi alohida mavzu bo'ldi. K.Marks ham o'zining "Gota

programmasini tanqid” degan asarida “ishchilar partiyasi mehnatkashlarning ongini din ta’siridan qutqazish kerak degan”[14], degan bo’lsa, V.Lenin “Men diniy marosimlarda ishtirok etuvchilarni partiyadan o’chirish tarafdoriman”[15], deb fikr bildirdi.

Sovet olimlari, jumladan, X.Yunusov diniy aqidalar, bir tomondan, sovet kishilarining tabiat va jamiyat qonunlarini bilishiga, jamiyatda rivojlanib borayotgan ijtimoiy munosabatlarni tushunishga halaqit bersa, ikkinchi tomondan, ularning ijtimoiy mulkka, mehnat qilishga nisbatan halol munosabatda bo’lish, mehnat unumdoligini oshirish, xo’jalik tarmoqlarini intensivlashtirish ishiga zarar yetkazadi, deb yozdi[16]. Umuman, partiya diniy taassublarga qarshi tizimli kurash olib borishni, dinga qarshi targ’ibotni har taraflama rivojlantirishni o’zlarining vazifasi hamda umumpartiya ishining bir qismi deb hisobladi”[17]. Mana shu qarashlar oqibatida SSSR fuqarosi pasportini tantanali ravishda topshirish marosimi ham yangiliklardan biri bo’ldi[18].

RKP (b)ning 1923-yil aprel XII syezdida ham tashviqot, matbuot va targ’ibot masalalari yuzasidan qabul qilgan rezolyutsiyasi dinga qarshi keskin tashviqotni kuchaytirishga alohida e’tibor qaratildi. Unda millionlab fukarolari diniy xurofotlardan uzil-kesil va tamomila forig’ qilish qayd qilindi. RKP(b)ning XIII syezdida esa “Qishloqda ishlash” to’g’risidagi rezolyutsiyasi qabul qilinib, bu ikki rezolyutsiya asosida 1925-yilda bo’lib o’tgan O’zbekiston Kompartiyasining I syezdida “Dinga qarshi propaganda va turmush xurofotlariga qarshi kurash” kabi rezolyutsiyasi qabul qilindi. Unda “partiya va komsomol yacheykalarida, shuningdek, partiya klub ishlarida (to’garaklarida) dinga qarshi bevosita propagandani yo’lga qo’yish uchun vaqt keldi deb hisoblaydi” kabi jumalar qayd qilindi[19]. Tashviqot-targ’ibot ishlariga partiya a’zolari va komsomollarni, partiya va sovet apparati tarkibida faoliyat ko’rsatayotgan ayollarni keng jalb qilish muhimligi alohida uqtirildi[20].

To’ylarga yangicha tus berishga dastlabki urinishlar ham 1920-yillarda bo’ldi. O’sha davrdagi hujjatlar va davriy

nashrlarda u “qizil to’y” deb nomlandi. Ushbu tadbirdan ikkita maqsad, ya’ni an’anaviy diniy marosimlarning tanazzulga uchraganligini ko’rsatish hamda yoshlarning hayot yo’lini tanlashda mustaqilligini ta’kidlash maqsadlar ko’zlandi. Shu tariqa ateistik yo’nalishga ega bo’lgan, sovet turmush tarzini, ijtimoiy munosabatlarni targ’ib qiluvchi “qizil dafn marosim”lari ham jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bordi.

Barcha yangi sovet bayramlari rasmiy davlat bayramlari hamda (ishlab chiqarish faoliyati bilan bog’liq) kasbiy bayramlar bo’lib, qishloq va shaharlarga xos kasb bayramlari 1960-yillarda shakllandi, o’zida milliy va sovet madaniyati elementlarini aks ettirdi. Bu davrda faqat oilaviy bayram bo’lmay qolgan to’y bayramlar orasida alohida o’rin egalladi. Davlat komsomol tashkilotlari orqali to’ylarga faol aralashib, yangi marosim elementlarini kiritish boshlandi[21]. KPSSning yangi tahrirdagi Programmasida bu – “kishilarning mehnat va ijtimoiy faolligini oshirish, ularni ma’rifatli qilish, yangi sovet marosimlari va odatlarini keng yoyish – ateistik tarbiyaning eng muhim tarkibiy qismidir, deb ta’kidlandi[22]”.

Kutubxonalar, o’quv zallari, bolalar bog’chalari, maktablar, yodgorliklar ochilishiga bag’ishlangan tantanali marosimlar ham bayram kunlari o’tkazildi. Keyinchalik bu tadbirlar yiliga ikki marta – 7-noyabr va 1-may kunlari – o’tkaziladigan namoyishlarga almashtirildi[23].

Xulosa. Umuman, mamlakatda ma’muriy-buyruq-bozlik tizimi qaror topib mustahkamlanib borishi bilan bir qatorda respublikaning butun ijtimoiy-siyosiy hayoti muttasil siyosiyashtirilib va baynalminallashtirib borildi va hukmron partiya tomonidan “sotsialistik qurilish” va mustabid tuzumni mustahkamlash vazifalariga bo’ysundirildi. Ijtimoiy-siyosiy hayot shu qadar shiddat bilan o’zgarib bordiki, mavjud har bir masalaga, muammoga siyosiy nuqtai nazardan qaraldi. Buning natijasida milliylik o’rniga amalda baynalmilallik ustuvor qilib qo’yildi, milliy qadriyatlar, an’ana, urf-odatlar oyoqosti qilindi.

ADABIYOTLAR

1. Бухарин Н. Избранные произведения. – М.: 1988. – Б.389.
2. Троцкий Л. Литература и революция. – М.: 1991. – Б.172.
3. Попова В. Праздник как социокультурный феномен. Учебное пособие. – Екатеринбург. Изд. Уральского ун-в., 2017. – С. 35.
4. Попова В. Праздник как социокультурный феномен. Учебное пособие. – Екатеринбург. Изд. Уральского ун-в., 2017. – С. 36.
5. Шаповалов С. Н. Советские революционные праздники в 1918–1920-е гг. // Cyberleninka : [сайт]. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sovetskie-revoljutsionnyeprazdniki-v-1918-1920-e-gg-1>
6. Попова В. Праздник как социокультурный феномен. Учебное пособие. – Екатеринбург. Изд. Уральского ун-в., 2017. – С. 36.
7. Лебедева Л.В. Формирование советской праздничной культуры в 1920-е годы: новые ритуалы в процессе социального конструирования // Fundamental research. – № 2. – 2015. – С.1785.
8. Попова В. Праздник как социокультурный феномен. Учебное пособие. – Екатеринбург. Изд. Уральского ун-в., 2017. – С. 37.
9. Шаповалов С. Н. Советские революционные праздники в 1918–1920-е гг. // Cyberleninka: [сайт]. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sovetskie-revoljutsionnyeprazdniki-v-1918-1920-e-gg-1>
10. Ўзбекистон тарихи (1917–1991 йиллар). К.1. Ўзбекистон 1939–1991 йилларда / Масъул муҳаррирлар: Р.Абдуллаев, М.Рахимов, Қ.Ражабов. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2019. – Б.333.
11. Максименко Е.П. Концепция «пролетарской культуры» в идейно-политическом наследии А. А. Богданова: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – М., 1996. – С. 17.
12. Рахимов С., Каримов Р. Антикоммунистический карашларнинг сохталиги. – Т.: Ўзбекистон, 1982. – Б. 53.
13. Иникова С.А. Советские праздники в русской деревне // Российский этнограф. Этнологический альманах: Антропология. Культурология. Социология. – М.: Российская Академия наук, 1993. – С. 124.
14. Сидоров Д. Коммунистическая партия динга қандай қарайди. – Т.: “Қизил Ўзбекистон”, “Правда Востока” ва “Ўзбекистони Сурх” бирлашган нашриёти, 1956. – Б.9.
15. Ленин В.И. Тўла асарлар тўплами. Т.50. – М.: Политиздат, 1970. – Б.277.
16. Юнусов Х. Илмий-атеистик тарбия – ёшларнинг коммунист руҳда тарбияланиши таркибий қисмидир. – Т.: “Ёш гвардия” нашриёти, 1986. – Б.5.
17. Сидоров Д. Коммунистическая партия динга қандай қарайди. – Т.: “Қизил Ўзбекистон”, “Правда Востока” ва “Ўзбекистони Сурх” бирлашган нашриёти, 1956. – Б.8.

18. Попова В. Н. Праздник как социокультурный феномен. Учеб. пособие. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. – С.46.
19. Ўзбекистон Коммунистик партияси съездларининг резолюция ва қарорлари. Т.1. – Т., 1957. – Б. 48, 50, 51. // Салмонов А. Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг диний сиёсати: уйдирма ва тарих ҳақиқати. Монография. – Т.: Tafakkur, 2015. – Б.49.
20. Салмонов А. Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг диний сиёсати: уйдирма ва тарих ҳақиқати. Монография. – Т.: Tafakkur, 2015. – Б.49.
21. Буреева Е. В. Комсомольская свадьба 1960-х годов в системе идеологического воспитания советской молодежи: замыслы и реализация // Новейшая история России. – 2020. Т.10. №2. – С.503.
22. Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг программаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 1986. – Б.63.
23. Шаповалов С.Н. Особенности организации и проведения первого советского государственного праздника в 1918 г. // Общество: политика, экономика, право. – 2001. – № 2. – С. 31–32.